

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНОСТ ДАНАС

ИЗМЕЂУ ИНДИВИДУАЛИЗМА И ДУХОВНОГ ЕЛИТИЗМА

Посебно занимање православних богослова за проблем духовности и делатности Св. Духа јавља се у прошлом веку. Узрок за то треба тражити, свакако, у сусрету православних теолога са римокатоличком и протестантском теологијом. Наиме, православни теолози и то махом Руси, као што су А. Хомјаков, Н. Афанасјев, В. Лосски, Г. Флоровски, у односу на Римокатолички институционализам у Цркви, који је указивао на пренаглашеност Христологије у односу на Пневматологију (1) наглашавали су конститутивну улогу Св. Духа у Цркви. У том контексту да би се нагласила важна улога Св. Духа у Цркви дошло је до застрањења друге врсте. Тако је код појединих од ових богослова, као што су Хомјаков и Лосски, духовност Православља била погрешно схваћена и претпостављена као независна од Литургије и Цркве као јерархијске институције. Делатност Св. Духа не само да се не ограничава на Литургију и јерархијско устројство Цркве, (2) већ их често укида, (3) претстављајући тако фактор подстицања индивидуализма у Цркви на штету њеног заједништва и јединства које се остварује у Епископу кроз Литургију. Духовност се сада огледа у либерализму и у независности чланова Цркве не само у односу на институционализам, већ и на Литургију и Црквено јерархијско устројство.

Овакво гледиште и схватање духовности чини ми се није изазвано и утемељено само на основу тежње да се Дух Свети покаже као конститутивни чиниоц у Цркви, а у супротности на католичку пренаглашеност Христологије над Пневматологијом. Оно се јавља и као реакција на догађања која су се дешавала и у крилу Православне Цркве, као и на погрешном схватању духовног очинства и његове улоге у Цркви. Наиме, од када је у школском богословљу Православне Цркве дошло до вештачке поделе и одвајања богослужбеног од свакидашњег живота Цркве, а затим и до свих осталих подела као што је подела свештенства од народа у Цркви, затим и поделе у самим тим подељеним странама, једном речју до успостављања

индивидуализма у Цркви, што је очигледан утицај са запада, и духовност је тада логички била повезана и резервисана само за свештенике, (4) и оне лаике који су имали хришћанска осећања, који су могли да доживе то што се у Цркви збива, или ако су били подвижници. Међутим, како се свештенство све више поистовећивало искључиво са посвећеном структуром у Цркви, у односу на лаике који су сматрани да не припадају реду посвећених, и службом управљања у Цркви, као реакција на то отишло се у још већу крајност и духовност је идентификована сада само са оним члановима који су подвижнички живели и то осећали што живе и који нису имали везе са управљањем у Цркви. Уз то, као што сам већ поменуо, духовно очинство у Цркви које је све више одвајано од епископа, постало је независна служба и стицало се не благословом епископа, већ понекад на личним симпатијама некога члана Цркве према другом, понекад на личном подвижништву некога од чланова Цркве, а у последње време духовником се сматра само онај који се руководи психолошким назорима у опхођењу према другима. Још једна пракса у Цркви данас све више узима маха а то је да се духовно очинство искључиво преноси на свештенике и сматра се логичком последицом рукоположења, (што никад раније није био случај већ је искључиво епископ одређивао ко ће бити исповедником и духовником у његовој епархији), што је довело до утемељивања погрешног мишљења да су једино свештеници носиоци Св. Духа а не и лаици, и да епископ није духовник већ једино управник у Цркви. У контексту овога створен је сукоб и подела мишљења око духовности и њеном извору: по једнима извор духовности и духовних дарова везан је за поједине људе у Цркви, „старце“ који су због својих подвига постали поседници Св. Духа и могли да га деле затим и другим људима и члановима Цркве независно од епископа, док је по другима само свештенство, клир носиоц духовности. Тако се данас учврстило схватање да духовност и нема суштинске везе са епископом у Цркви, и да епископа не треба оптерећивати таквим стварима јер он има важнијих послова него што је духовно вођство и надзор над сваким ко је члан Цркве, него да је духовност везана само за подвижнике и монахе, а о Литургији као изразу духовног живота у Православљу да и не говоримо... Тако је нехотице Дух Свети постао не конститутивни елемент Цркве који исту гради око и у епископу показујући је тако Телом Христовим и заједницом многих у Епископу као Христу, него скупом индивидуа које теже да је свака за себе Црква, или опет

да центар јединства у Цркви не буде више епископ него духовни старац. Ово је имало за последицу да се данас мање више духовност одвија мимо и изван Св. Литургије, а што не би био случај да се извором духовности и духовног живота сматра епископ. Дарови које дели Св. Дух у Цркви не само да су постали независни један од другог, већ су престали да се раздају од Епископа као од Христа за кога је Дух Свети нераскидиво везан, као што је на пример дар духовништва, учитељства и др.

Ова горе наведена гледишта ушла су данас у темељ схватања духовности у Православној Цркви. Због тога је све више харизматичких друштава или братстава у њој која иако имају формални благослов епископа да постоје, више делају као самосталне групе под вођством, такозваних, духовника, него што зависе од Епископа и других служби у Цркви и зато могу више штетити Цркви него ли јој користити. На тај начин се у Цркви ствара један духовни елитизам који прети да претвори Цркву у харизматичко друштво или још горе у психијатријску болницу. Због постојања оваквих проблема у Цркви који су, чини ми се и произашли из недовољног разумевања шта је то Духовност Православља, у неколико наредних страница ћемо се управо осврнути на то: како би требало да се пројављује духовност у Православној Цркви.

ДЕЛАТНОСТ ДУХА СВЕТОГ У ИКОНОМИЈИ СПАСЕЊА

Божанска икономија спасења поја подразумева стварање света, промишљање о њему и спасење као његов вечни живот кроз личну заједницу са Богом заједничко је дело свих личности Св. Тројице. У Богу постоји једна јединствена воља о начину и спасењу света али ту вољу Личности Св. Тројице изражавају на различите начине. Од Бога Оца потиче свака иницијатива и благослов и он по речима Светих Отаца у делу спасења учествује тако што благосиља и благослови то спасење. Бог Син, слажући се потпуно са Оцем и његовом вољом, узима на себе то сједињење Бога и света оваплоћујући св. Дух Свети такође, слажући се и испуњавајући вољу Очево, садејствује. Дакле, иако све три Божанске Личности изражавају исту вољу да свет спасу и доведу га у вечно постојање спровођење у дело те воље је различито. Од Бога Оца почиње свака иницијатива па и ова о спасењу света, али Он се не оваплоћује као Син, нити садејствује као Дух него благосиља.

Син се оваплоћује изражавајући на тај начин потпуну и апсолутну сагласност са Оцем. Дух садејствује, али се не оваплоћује, и то његово садејство такође изражава ту исту вољу која је у Богу једна и јединствена. Међутим, ово различито делање Св. Тројице у делу спасења не треба схватити у индивидуалном смислу изражавања сваке Божанске Личности, на тај начин да је благовољење Оца као и садејство Духа независно од оваплоћења Сина. Оваплоћени Син је центар икономије спасења света и то зато што је та Божанска воља била да све што је створено у Христу Сину Божијем буде возглављено и да кроз њега и његову Личност учествују у вечном Божанском животу. Зато све што Отац благосиља и благослови а тиче се спасења света, то чини у Сину (5) и кроз Сина и Духа. Међутим, који је то посебан начин којим се пројављује садејство Св. Духа у делу спасења?

Све што чини Дух свети, а везано је за икономију спасења, везано је за Христа. Христос се оваплоћује као човек од „Духа Светога и Марије Дјеве“. (6) Крштава се Духом Светим,(7) почиње проповед Међу Израјлицима речима из пророштва Исаииног „Дух је Господњи на мени; зато ме помаза да јавим јеванђеље сиромасима“ ,(8) бива вођен од Духа у пустињи да га ђаво куша, Дух Свети је са Христом у гетсиманском врту пре Христовог животворног страдања и на крају оно што се врло често заборавља, а то је да је Духом Светим Отац подигао Христа и из мртвих.(9) Једном речју Духом Светим се Христос пројављује у свету и то не као било ко, већ као Син Божији који је постао човек и који је једини спаситељ! света од смрти и проклетства. Јер, Духом Светим је Христос васкрсао и у Њему је васкрсла и створена природа и на тај начин Он је победио смрт. На крају и само име „Христос“ којим се назива Господ Исус указује да је Он помазаник, тј. на њему је Дух Свети. Дакле, тамо где је Христос тамо је и Дух и опет тамо где је Дух тамо је и Христос.

Оно што је посебно важно за нашу тему и тиче се делатности Св. Духа ради нашег спасења а намеће се као закључак из горе наведеног пасуса то је да Дух свети пројављује Сина Божијег у свету садејствујући у узимању тога света у Личност Христову, као и ослобођење Христа од последица пале природе које се манифестују на Христу као човеку. А те последице су: плотско рађање од мужа и од жене, склоност природе да се везује не за Бога него за саму природу, што се најбоље види приликом кушања Христовог у

пустињи, затим страх од смрти и на крају сама смрт као најтежа последица створене пале природе. Од свих ових последица Дух Свети ослобађа палу природу али то ослобођење се управо збива кроз њено сједињење са Божанском природом у Личности™ Христовој. На тој основи иако су делатност Духа неодвојиве у икономији од Сина, Христа, носиоц тога спасења света је ипак Христос. Он је центар те делатности.(10)

Дакле, ако се целокупна делатност Христова на земљи може назвати духовношћу, јер се одвија у садејству са Духом, а то је рађање Духом Светим одозго (Крштење), пост као уздржавање сваке врсте од робовања свету и стварима, као и верност Богу чак и до саме смрти, та духовност је ипак неодвојива од Личности Христове која има иницијативу у томе. То значи, што ћемо касније и видети, да је духовност неодвојива од епископа, тј. од Св. Литургије, од Цркве."

Међутим, оно што је неопходно овоме додати то је несумњива чињеница да Дух Свети, и ако је везан за Христа, он не остаје једино на Христу. Он се после вазнесења Христовог на небо од Христа даје Христовим ученицима и то приликом сабора ових на ломљењу хлеба, тј. на Св. Литургији. На тај начин Дух Свети чини Христа Црквом, тј. по речима Ап. Павла, Христос постаје многе личности и многи постају један Христос, Тело Христово.(12) Тако по речима Св. Иринеја Лионског, где је Црква тамо је и Дух Божији и где је Дух тамо је и Црква."(13)

Следствено томе нема Духа и духовности, тј. дарова Св. Духа мимо Цркве, као што нема ни спасења мимо Цркве о чему сведочи и Св. Кипријан Картагински. Али будући да се Дух даје једино од Христа Цркви, и сви дарови Св. Духа у Цркви се раздају од епископа кога управо дар Духа, што је епископство, поставља за икону Христа и главу Цркве. Јер по речима Св. Игњатија тамо где је епископ тамо нека буде и народ као што тамо где је Христос тамо је и васељенска Црква.(14)

Међутим, погрешно би било протумачити да епископ дели дарове Духа Светога као индивидуа независно од заједнице са целим народом Божијим и свима службама у Цркви. Напротив. Сви дарови Духа дају се од епископа једино у Литургији. Као најбољи доказ за то је, пре свега, пракса

рукоположења које се никад не врши мимо Литургије, а тако би требало да је и са осталим тајнама: миропозањем, брака, јелеосвећења и др., што је на жалост данас у православној Цркви све ређа пракса. Дакле, дарови Св. Духа се раздељују од Епископа уз сагласност читаве заједнице која је скупљена на Св. Литургији и на тај начин се раздељују од самога Христа који је та и иста Црква као заједница многих. Јер, сви у Цркви су иконе Христове а не само епископ, али епископ је као начелник глава Цркве који све службе држи у једно органско јединство и од њега полази свака иницијатива у Цркви, и зато је он једино надлежан и да раздаје дарове Св. Духа.

С друге стране ни дарови Светога Духа се не деле индивидуама нити њихови носиоци могу бити независне јединке. Дух Свети не гради индивидуалне добре хришћане, већ Тело Христово, Цркву. Зато сви дарови који се скупљају око епископа у Св. Евхаристији, иако су и од епископа, нису од Духа Светога па ма колико чудесни били. Ово ће бити јасније ако погледамо како Св. Писмо сведочи о посебној делатности Св. Духа у Цркви.

Дух Свети се у Св. Писму назива различитих именима што показује његову многоструку делатност у икономији спасења света. Назива се: сила (енергија), слобода, дух истине, утешитељ, осветитељ», живот, животворни, Дух заједнице. Од свих ових начина којима се описује делатност Св. Духа, израз дух заједнице има директне везе са Црквом као заједницом многих дарова Духа. Тамо где Св. Дух дише ствара Цркву, Литургијску заједницу као заједницу многих у једном Телу Христовом и под једним епископом као Христом. Међутим, погрешно би било помислити да се други изрази којима се описује делатност Св. Духа односе на индивидуалне делатности појединих чланова Цркве и да се могу остваривати мимо тела Христовог, мимо Литургије, независно од епископа и од других чланова. Дух је сила која надилази природне и биолошке законе живљења који у суштини раздвајају људе и чине их независним јединкама. Дух је сила која ствара од људи личности у заједници тела Христовог са другим људима. Слобода се такође поистовећује у Цркви не са индивидуалношћу, него са заједницом са другим и са Богом и зато је слобода у Цркви љубав као Св. Литургија.⁽¹⁵⁾ Освећење је такође категорија која се добија једино кроз учлањење и учешће у Литургији као заједници светих и у светињама; Дух је такође живот и животодавац на тај начин што гради заједницу у једном Телу Христовом који је извор живота и

„Хлеб живота који одозго силази". Истина коју објављује је истина да је Бог Св. Тројица, тј. заједница Личности. Свега дакле, чега се Дух дотакне постаје заједница, Црква кроз Св. Литургију и у Св. Литургији. Никада Дух Свети не благосиља индивидуализам, нити ствара Свете Хришћане као издвојена бића.(16)

Дакле, Дух Свети преображава све оно чега се дотакне у Тело Христово у Цркву и зато духовност православља је иста та Црква пројављена у Св. Евхаристији. Јер, Црква није харизматичка заједница, као што је то хтео да покаже Хомјаков," нити један број праведних људи, као духовна елита. Дух Свети никада не гради своје тело него Тело Христово као заједницу многих под једним епископом у једној чаши и у једном хлебу.

ЛИТУРГИЈСКА ИНСТИТУЦИОНАЛНОСТ ЦРКВЕ

Међутим, запитаће се неко: шта је са службама у Цркви, епископској, свештеничкој, ђаконској, лаичкој које су такође дело Духа, а оне утемељују управо Цркву као институцију, и да ли су и оне израз духовности у Православној Цркви?

Карактеристичне су песме празника Духова које кажу да Дух Свети приводи све у заједницу устројавајући Цркву као непроменљиви поредак служби у њој. То подразумева да је у Цркви много служби али да се оне Духом Светим држе у јединству у Христу, чувајући јерархијски поредак. И управо због поштовања тога поредка, кога утврђује нико други до Дух, Црква не престаје да буде Тело Христово. Јер, све службе се возглављују у епископску и од епископа потичу. Епископ је, као начелник Цркве, икона Христова и глава тела. А то, тј. јерархијски поредак и његово јединство, добија своју реалну форму и остварује се управо у Св. Литургији. На тај начин можемо слободно рећи да је Литургија темел! Цркве и као институције и да се управо та институција јавља делом Св. Духа. Дакле, духовност и институционалност у Цркви не само да се не искључују, већ напротив, поистовећују се.

Оно што би евентуално збуњивало кад је реч о духовности у Цркви као институцији јесте питање слободе њених чланова. Међутим, слобода чланова Цркве се не укида са њеном институционалношћу, да би на тај начин

духовност као слободу требало тражити изван јерархијског поредка у Цркви. У Цркви су сви слободни јер својом слободом улазе и остају у њој. Али слобода се у Цркви не поистовећује са индивидуалношћу и независношћу од других да би на тај начин остварење нужно подразумевало конфронтацију са институционалношћу Цркве. Слобода у Цркви се поистовећује са љубављу према другом на основу прототипа постојања а то је Бог као заједница Личности и уз то апсолутно слободан, кога је Црква икона. Дакле, чланови Цркве постају управо у Цркви слободни и та њихова слобода је онтолошка, а не етичка или нека друга на које смо нажалост кроз живљење у држави навикли, и поистовећује се са љубављу јер да би постојала претпоставља заједницу са другом личношћу. У Цркви човек постаје личност што значи апсолутно и непоновљиво биће које је Христос, жртвујући се за њега, и учинио таквим, а које постаје учесником те жртве управо Духом Светим.

Међутим, кад говоримо о личности човека који као такав може постојати једино у заједници са другом личношћу и то у слободној заједници, требало би објаснити зашто једино у Цркви човек може остварити себе као личност. Због својих карактеристика које треба да има свака личност да би била то што јесте, личност, а то су апсолутност и незаменљивост личности није довољно да буде део једне љубавне заједнице. Потребно јој је и да буде непролазна, бесмртна. А то може да постане једино у заједници са Богом који је једини извор бесмртности. Иначе, смрт која уништава конкретна бића поништава и сваку апсолутност и незаменљивост једног бића. Дакле, не може само једна слободна, љубавна заједница човека са другим човеком, макар она и чини да је човек у њој личност, јер кад вас неко воли својом љубављу потврђује да сте за њега непоновљиви, тј. личност, учинити да човек у њој постане личност у онтолошком смислу без истовремене заједнице и са Богом. А то се управо пројављује у Литургији. Тако је човек у слободној заједници са Богом кроз Христа и са другим људима. И то не као да је човек својим силама остварио слободну заједницу са Богом. Бог је прво са нама остварио заједницу у Христу, а не ми са Њим. Јер, како ћемо ми као створена бића да остваримо заједницу са Нествореним и невидљивим Богом? И та заједница је апсолутно слободна, јер је ничим нисмо заслужили. Једноставно из своје превелике љубави према човеку и свету Бог Син се оваплотио и постао човек. На тај начин нас је Бог учинио личностима, апсолутним и непоновљивим

бићима. Јер Христос је смрћу својом за свакога од нас показао да нас управо воли, ни за шта, слободно и да нас толико воли да је и живот свој дао за нас. Ми смо позвани да будемо причасници те љубави, Христа, а то се догађа управо дејством Духа светог који нас уводи на тај начин у Цркву, у Тело Христово чинећи нас удовима Христовим. Зато је у Цркви свако апсолутна и непоновљива личност, па ма колико грешан био, јер га таквим чини Христос који га воли. И то се догађа у Литургији и кроз Литургију.

Тако ни духовност као слобода човека у Цркви не може бити индивидуална и независна од Св. Литургије. Љубав чланова Цркве која се пројављује између њих и као љубав према другим људима, није ништа друго до икона те љубави коју Христос има према свакоме од нас, икона Св. Литургије. И будући да је литургијски догађај једини у историји којим се учествује у вечном Божијем животу, зато је Литургија икона Царства Небеског које се у Духу пројављује у историји, то је и једина права духовност Православља.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Правилно схватање духовности данас у Православној Цркви је од животног значаја за Цркву. Опасности које носи једно евентуално погрешно тумачење и утемељење у живот једног тако битног израза постојања Цркве у историји као што је то њена духовност, посебно су присутне у православним Црквама данас у такозваним пост комунистичким земљама каква је и наша. Јер, и досад је у Православној Цркви било многих погрешних пракси и мишљења, Међутим, оне на срећу нису остале да трајно живе у њој, као што је то био случај са другим Црквама. Међутим, данашња цивилизација која је утемељена на индивидуализму и индивидуалистичкој онтологији има врло јак негативни утицај и на Цркву за коју је индивидуализам, егоизам, највећи грех и највећа опасност. Јер Хришћанство је управо Црква, слободна, љубавна заједница људи између себе и са Богом у Христу кроз Духа Светог. Зато је Св. Евхаристија темељ хришћанства, основа Цркве — њен идентитет и њена духовност — којом се у историји пројављује будуће Царство небеско.

1 Због нелитургајског устројства Католичке Цркве, већ због њеног утемељења на историјској основи, дакле на Христу као човеку и његовој делатности у историји, као и на законским и етичким нормама које су од Католичке Цркве направиле световну институцију а не Божанску заједницу која је у свету али није од света, улога Св. Духа у Католичкој Цркви, тј. духовност поистовећена је са психолошким моментима у људском животу који нису конститутивни елемент постојања Цркве. Они се с времена на време јављају код човека и нису трајни израз као начин живота Цркве, као што је то у Православној Цркви, нити су нешто без чега Црква не може бити Црквом. На тај начин духовност је постала за католике нешто што се може назвати надградњом Цркве, која Цркву чини бољом, светијом а не њен конститутивни елемент без којег нема Цркве. Као илустрација овога може да послужи пример Католичке Литургије која нема у себи призив Св. Духа већ се његово присуство у Литургији мери психолошким расположењем чланова.

2 Под изразом „јерархијско“ устројство Цркве подразумевамо поредак у Цркви. Јер, будући, да је Црква заједница многих, тј. заједница служби, епископске, свештеничке, ђаконске и лаичке, нужно је да у тој заједници постоји поредак како би се одржало јединство међу њима без кога ниједна од служби не би ни могла да постоји. Упор. 1 Кор. 12.

3 У том контексту Хомјаков је дефинисао Цркву као „харизматичну заједницу“, а В. Лооски је улогу Духа у Цркви видео као одвојену од дела Христовог у њој. Отуда се он залагао за посебну икономију Духа у односу на икономију Сина у делу спасења. Види, А. Хомјаков, Једна Црква, С. Петербург; В. Лосски, Мистична теологија Православне Цркве, с. 183—201.

4 Ово можда најбоље илуструје податак који је везан за причешћивање верника на свакој литургији. Наиме када неко пита да ли може да се причести и лаик на литургији која се служи и мимо поста а на којој се по сада већ установљеној пракси причешћује само свештеник одговор је да не може, а да свештеник то може зато што он има благодат! Па зар лаици немају благодат и дар Св. Духа? Међутим, ако је та благодат различита значи ли то да разлика у благодати Св. Духа служи као препрека за учешће у телу Христовом? Ако је тако зашто онда сви не будемо свештеници, да би имали исту благодат, и

зашто у Цркви нису били сви свештеници или сви апостоли или сви епископи?

5 Види Мат. 3, 17.

6 В. Мат. 1, 18.

7 В. Јн. 1, 32.

8 Лук. 4, 18; Упореди, Ис. 61, 1.

9 Види Кол. 2, 12.

10 О. Н. Афанасијев у својој књизи Црква Духа Светога, Париз 1971, је у превеликој жељи да се супротстави онима који одричу да су у Цркви сви чланови носиоци Духа Светога, што је заиста неопходно нагласити управо због све израженијег погрешног мишљења да су то у Цркви поједине личности, отишао у другу крајност заборавивши да је Црква ипак Тело Христово и да је њен идентитет не у личности Духа, него у личности Христовој.

11 О овоме види, епископ захумскохерцеговачки Атанасије (Јевтић). Литургија и духовност, у Духовност Православља, Бгд. 1990, с. 87—112.

12 Упореди, 1 Кор. 12; Еф. 1—2.

13 О јересима, 3, 24, 1 ПЦ 7, 966.

14 Види, Смирн. 8.

15 Од неопходне важности за разумевање овога је чињеница коју овде треба изузетно нагласити, а то је да је појам љубави код Апостола Павла управо идентификован са Литургијском заједницом. Уп. 1 Кор. 13. Амо се овоме дода да се у претходним главама ове посланице управо говори о Духу Светоме који даровима својим конституише Цркву као Тело Христово, тада нема сумње да се и слобода и љубав као духовни дарови пројављују и поистовећују са литургијским догађајем и пројавом Цркве.

16 Цитирамо по необјављеном предавању М. Пергамског Јована, Дух Свети и јединство Цркве, одржано у Солуну 1991.

17 Види критику Хомјакова у делу Г. Флорофског, Тело живота Христа, грчки превод, Солун 1981, посебно страна 36—37.